

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧЕВІ ІСТОРІЇ



УДК (100) 355.018

С.В.Віднянський*

ЧОМУ ТА ЯК УКРАЇНЬСЬКА РСР СТАЛА ОДНІЄЮ З КРАЇН-ЗАСНОВНИЦЬ ООН? (ДО 70-РІЧЧЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ І ЧЛЕНСТВА В НІЙ УКРАЇНИ)**

Розглядаються питання, пов'язані з історією створення Організації Об'єднаних Націй та набуттям Українською РСР членства в ній, значенням цієї події для українського народу. Висвітлюються передумови й особливості виходу України на міжнародну арену як суб'єкта наприкінці Другої світової війни, дипломатична боротьба навколо цього питання на Ялтинській конференції лідерів трьох держав антигітлерівської коаліції й після неї та діяльність української делегації на установчій конференції ООН у Сан-Франциско в 1945 р.

Ключові слова: Друга світова війна, Організація Об'єднаних Націй, Українська РСР (Україна), міжнародні конференції, дипломатична боротьба, Рузвельт, Черчилль, Сталін, Корнійчук, Мануїльський.

Українське питання на Ялтинській конференції 1945 р.

4–11 лютого 1945 р. в Ялті, у Лівадійському палаці (колишній резиденції російських імператорів) відбулася друга зустріч лідерів трьох великих держав – союзників по антигітлерівській коаліції – Й.Сталіна, Ф.Д.Рузвельта й В.Черчилля за участю керівників зовнішньополітичних відомств СРСР, США та Великобританії, начальників штабів союзницьких армій, радників. Ялтинська (Кримська) конференція стала символом нового світоустрою, що ввійшов в історію як Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин. Із ним, зокрема, пов'язують становлення нової наддержави – СРСР, який за роки війни перетворився, за визначенням американського тижневика «Look Magazine»,

* Віднянський Степан Васильович – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАНУ
E-mail: stepanvid@ukr.net

** Закінчення; першу частину статті див.: Український історичний журнал. – 2015. – №5. – С.172–185

на «високоефективну й добре організовану сучасну державу»¹. І, мабуть, важко не погодитися з твердженням радянської історіографії та окремих сучасних авторів про те, що «Ялта-1945 стала найбільшим зовнішньополітичним успіхом Радянського Союзу, котрий дозволив закріпити його воєнні, стратегічні й геополітичні досягнення в період 1939–1945 рр.»². Нині чимало російських істориків, у тому числі на форумах, присвячених ювілею Кримської конференції, схвально оцінюють дипломатичне мистецтво Й.Сталіна, забувши про те, що саме в Ялті в лютому 1945 р. було ухвалено по суті тристоронній контракт, який на майже півстоліття вирішив долю багатьох європейських народів, котрих Ф.Д.Рузвельт і В.Черчилль із різних причин відділи на поталу радянському тоталітарному режимові. А незабаром, після капітуляції Японії, така ж доля спіткає Північну Корею, В'єтнам, куди ввійдуть радянські танки. Прихопив Й.Сталін також південь Сахаліну та острови Курильської гряди, розширивши межі своєї імперії далеко за кордони імперії Романових.

Зазначимо, що смертельно хворий Ф.Д.Рузвельт, якому лікарі категорично не радили летіти в таку далечінь, пропонував зібратися десь поближче, приміром на півночі Африки. Але Й.Сталін, котрий панічно боявся виїжджати за межі СРСР, наполягав на тому, щоб конференція проходила саме на Кримському півострові. Американському президентові вкрай потрібно було домовитися з радянським диктатором про спільні дії проти Японії на Далекому Сході, навіть ціною суверенітету країн Центральної та Південно-Східної Європи. Він пустився у цю виснажливу та, як згодом виявилось, останню для нього подорож з однією метою: переконати Й.Сталіна в найшвидшому вступі у війну проти острівної імперії. На цей крок президента США підштовхнули великі втрати американських військ під час штурмів далеких від метрополії островів. До того ж слід зауважити, що впродовж виснажливої дискусії в Ялті Ф.Д.Рузвельт почувався недобре. Можливо, саме це стало однією з причин його пошупливості у задоволенні територіальних та інших вимог Й.Сталіна.

В.Черчилля, навпаки, найбільше турбувало ймовірне просування радянських танків углиб Європи (на час зустрічі вони зупинилися на лінії Берлін – Прага – Відень – Белград – Софія). Тому ще у жовтні 1944 р. він спеціально прибув до Москви, щоб виторгувати певний відсоток впливу західних союзників у балканських і дунайських державах (про ці попередні домовленості Й.Сталін в Ялті забув).

Радянський «вождь» не просто приймав гостей – він був господарем становища у відносинах між союзниками, а Ф.Д.Рузвельт і В.Черчилль, за влучним зауваженням самого президента США, стали «прямими нащадками аргонавтів», котрі, як і герої давньогрецьких міфів, вирушили по «золоте руно» – тільки не в Колхиду, а на Крим³. За словами американського політолога З.Бжезинського, Кримська конференція виявилася головним геополітичним чинником, який визначив той факт, що частина Європи переходила

¹ Цит. за: Холодная война: 1945–1963 гг.: Историческая ретроспектива: Сб. ст. / Отв. ред. Н.И.Егорова, А.О.Чубарьян. – Москва, 2003. – С.21–22.

² Лозунько С. Ялта-1945: становление супердержавы // 2000 (Киев). – 2005. – 28 января. – С.4.

³ Цветков Г.М. Міжнародні відносини й зовнішня політика в 1917–1945 рр. – К., 1997. – С.194–195.

під політичне домінування Москви, котра поширювала свій вплив у самому центрі континенту. Він кваліфікує Ялту-45 як самообман, своєрідну історичну амнезію та стратегічну міопію, оскільки в той час мало хто уявляв собі, що феномен тоталітаризму не обмежувався нацизмом, а з повним правом міг бути розширений і на комунізм. За цей самообман лідерів Заходу, за домінуючи тогочасні настрої – якнайшвидше досягти перемоги над агресором навіть у союзі з дияволом – народи світу заплатили дорогу ціну⁴.

Осмислюючи ялтинський повоєнний світовий устрій, слід насамперед констатувати, що на поступливість позиції західних союзників стосовно претензій СРСР владно впливав воєнний фактор – перемоги Червоної армії на фронтах, зокрема те, що радянські війська на початку лютого 1945 р., коли відкрилася конференція, перебували за 60 км від столиці Третього Райху, а англо-американські – ще тільки збиралися форсувати Райн. «Могутність радянської військової машини, – як справедливо наголошував український історик М.Коваль, – яка ще недавно безнадійно, здавалося б, забуксувала, не викликала вже ніяких сумнівів і змушувала союзників дедалі більше рахуватися з СРСР та його зрослими зовнішньополітичними претензіями»⁵.

Водночас не менш важливим, але малозгадуваним у вітчизняній історіографії є й безперечний факт, що на той час стратегічна ініціатива вже остаточно перейшла до рук майбутніх переможців. Японський флот після нищівної поразки біля атолу Мідуей (червень 1942 р.) стояв у портах метрополії та змушений був захищатися від нальотів американських бомбардувальників. Розгромивши німецько-італійські війська на півночі Африки, союзники висадилися в Італії й дійшли до останніх рубежів оборони вермахту – «республіки Сало», де переховувався скинутий королем Віктором Еммануїлом II та маршалом П.Бадольйо колишній диктатор Б.Муссоліні. Після успішної висадки англо-франко-американських військ у Нормандії та на півдні Франції й невіддалого контрнаступу німців у районі Арденської ущелини союзники впритул наблизилися до кордонів Райху.

Отже на початок лютого 1945 р. гітлерівські армії, по суті, виявилися затиснутими в межах власної території, за винятком ненадійних позицій, що вони мали в Угорщині, Чехословаччині та Північній Італії. Щодо політичного становища, зокрема у Східній Європі, то воно напередодні конференції лідерів трьох великих держав було далеко не настільки однозначним. Саме Кримська (Ялтинська) конференція, як наголошував В.Черчилль у своїх мемуарах, мала дати відповіді на надзвичайно складні питання, у тому числі як ставитися до Німеччини після знищення нацизму; якої допомоги можна очікувати від СРСР для остаточного розгрому Японії; що зможуть запропонувати три великих союзника для забезпечення майбутнього миру та «правильного управління» ним тощо⁶. Близька перемога спонукала до ухвалення виважених стратегічних рішень.

⁴ Бжезінський З. Велика шахівниця: Американська першість та її стратегічні імперативи. – Л., 2000. – С.122.

⁵ Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). – К., 1999. – С.315.

⁶ Черчилль У. Вторая мировая война: В 3 кн. – Кн.3. – Т.5/6. – Москва, 1991. – С.503.

13 лютого 1945 р. вийшло спільне комюніке, в якому учасники Кримської конференції зобов'язувалися узгоджувати свої військові плани з метою остаточного розгрому спільного ворога, детально спланували терміни й обсяги нових ударів, зокрема щодо гітлерівської Німеччини з метою завдання їй повної поразки за умов беззастережної капітуляції нацистського режиму та створення гарантій, які назавжди убезпечать світ від агресії з цієї країни, але водночас підкреслили, що їхня мета – не знищення німецького народу, а лише викорінення нацизму та милітаризму. Важливе значення мала узгоджена союзниками «Декларація про визволену Європу», яка передбачала погодження політики трьох держав у вирішенні економічних та політичних проблем визволених європейських країн, формування в них демократичних урядів шляхом проведення вільних виборів, до завершення яких мав діяти тристоронній контроль держав-союзників. Слід зазначити, що з усіх питань, котрі обговорювалися на конференції, відбувалися гострі, тривалі дискусії, а її рішення стали результатом компромісів, на які змушені були йти учасники, насамперед США та Великобританія. Щодо українських інтересів в Ялті, то вони виявлялися насамперед у двох сферах – кордони та участь у майбутній міжнародній організації з безпеки.

Польське та, власне, українське питання стояли в Ялті найгостріше, оскільки Й.Сталін вимагав визнати західні рубежі СРСР, установлені за радянсько-німецькими пактом про ненапад від 23 серпня й договором про дружбу та кордони від 28 вересня 1939 р. Дискусії з «польського питання», які у широкому контексті його розв'язання було започатковано союзниками ще в Тегерані та відбувалися, як згадував В.Черчилль, не менш, ніж на семи чи восьми пленарних засіданнях Ялтинської конференції, торкалися переважно двох головних проблем: польських кордонів і створення й визнання польського уряду. 6 лютого 1945 р., під час обговорення питання про східний польський кордон, після гострих дебатів глави урядів трьох держав – СРСР, США, Великобританії – урешті-решт погодилися з радянським планом і схвалили рішення, що «східний кордон Польщі проходитьиме вздовж лінії Керзона з відхиленням від неї в деяких районах від п'яти до восьми кілометрів на користь Польщі»⁷. Згодом це було офіційно підтверджено в Потсдамі на останній зустрічі трьох лідерів антигітлерівської коаліції.

Це рішення, незважаючи на те, що частина земель, заселених українцями, залишилася за Польщею, відкривало перспективу остаточного узгодження лінії радянсько-польського кордону з самими поляками, зокрема з новим варшавським урядом. 16 серпня 1945 р. договір про дружбу між СРСР і Польщею від 21 квітня було доповнено новим документом – про державний кордон між обома країнами, який встановлювався по «лінії Керзона» з відхиленням від неї у деяких районах до 5–8 км на польську користь. Крім того, «сателітній» Польщі за рахунок УРСР було додатково передано територію до р. Західний Буг і р. Солокія на південь від м. Крилув (відхилення від «лінії Керзона» на

⁷ Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. – Т. IV: Крымская конференция руководителей трёх союзных держав – СССР, США и Великобритании (4–11 февраля 1945 г.): Сб. док. – Москва, 1979. – С. 270.

30 км)⁸. Цим міжнародним актом Кремль ще раз підкреслив, хто є справжнім хазяїном в українському домі.

Звичайно, відстоюючи визнання лідерами країн антигітлерівської коаліції нових західних кордонів СРСР, тобто легітимність приєднання до складу радянської України етнічних українських земель у 1939 р., Й.Сталін вирішував питання не української соборності, а великоросійської цілісності. Утім саме в Ялті заклали міжнародно-правові основи нинішнього українсько-польського кордону, що було, безперечно, на користь України, адже «це означало міжнародно-правове визнання возз'єднання українських земель, [...] забезпечило остаточне формування єдиної української нації й справило вирішальний вплив на завершення процесів її консолідації»⁹.

Однією з провідних тем на конференції керівників СРСР, США та Великобританії в Ялті стало обговорення аспектів створення Організації Об'єднаних Націй, які залишилися невирішеними після зустрічі в Думбартон-Оксі 1944 р. Так, щодо принципового питання про голосування в Раді Безпеки делегації зійшлися на компромісній пропозиції США, за якою міжнародні конфлікти й суперечки поділялися на дві категорії – з використанням воєнних, політичних та економічних санкцій і суто мирних процедурних засобів. У першому випадку постійні члени Радбезу ООН мали право вето, у другому – учасникові суперечки належало утриматися від голосування, питання вирішувалося простою більшістю голосів. Тобто, фактично було прийнято радянську позицію з урахуванням американської пропозиції.

Із метою остаточного опрацювання та прийняття Статуту ООН, проект якого виробили ще в Думбартон-Оксі, було вирішено 25 квітня 1945 р. скликати у Сан-Франциско міжнародну конференцію за участю країн, які підписали «Декларацію Об'єднаних Націй» або до 1 березня 1945 р. оголосять війну державам гітлерівського блоку.

7 лютого 1945 р., на четвертому пленарному засіданні Ялтинської конференції, нарком закордонних справ СРСР В.Молотов знову порушив питання про «участь радянських республік у міжнародній організації як членів-засновників». Знаючи про категоричне заперечення з боку союзників, і особливо США, щодо раніше висловленої пропозиції стосовно включення до числа країн-засновників ООН усіх республік СРСР (про що Кремль інформував посол СРСР у США А.Громико), радянська делегація змінила тактику й виступила з новим планом: вона «вважає правильним і справедливим, щоб три або принаймні дві з радянських республік перебували серед ініціаторів міжнародної організації». Ішлося про Україну, Білорусію та Литву. Аргументуючи цю нову пропозицію СРСР, В.Молотов, зокрема, наголошував, що «немає потреби говорити про значення України, про те, яке населення вона має і які економічні ресурси. Це всім відомо». У такому ж ключі було схарактеризовано Білорусію та Литву, а також наголошено, що «названі республіки зазнали найбільших

⁸ Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны. – Т.3. – Москва, 1947. – С.386.

⁹ Цветков Г.М. Міжнародні відносини й зовнішня політика в 1917–1945 рр. – С.198.

жертв у війні і були першими територіями, на які вторглися німці»¹⁰. Щодо включення Литви до формули «три або дві» радянських республіки, то це, мабуть, мало за мету прозондувати ставлення західних союзників до інкорпорації Москвою прибалтійських держав: під час подальшого обговорення питання литовську «кандидатуру» радянська сторона вже не пропонувала.

На цей раз, попри заперечення Ф.Д.Рузвельта (адже порушувалося правило, що «кожен член організації повинен мати тільки один голос»), обговорення проходило в більш конструктивному руслі. Позиція США полягала в тому, що питанням про первинне членство можна буде зайнятися лише після створення організації, хоча сам американський президент назвав його «дуже цікавим». Прем'єр-міністр Великобританії В.Черчилль більш прихильно, «з почуттям глибокої симпатії» поставився до радянської пропозиції в надії на поступливість союзників у питанні членства в організації британських домініонів, зокрема Австралії, Канади, Нової Зеландії, Південно-Африканського Союзу та Індії. Підтримка Лондоном прохання радянського керівництва створила більш сприятливу обстановку для позитивного його вирішення, зокрема після того, як Й.Сталін погодився зняти з обговорення питання про Литву.

Після декількох нарад і консультацій американської та британської делегацій, ознайомлення Ф.Д.Рузвельта зі змінами в Конституції СРСР щодо повноважень союзних республік у зовнішньополітичній сфері, позиція США з цього питання зазнала певних змін. Уже 8 лютого 1945 р., на черговому пленарному засіданні конференції, міністр закордонних справ Великобританії А.Іден заявив, що делегації союзників підтримають СРСР у тому, щоб серед первинних членів організації були дві радянських республіки¹¹. У відповідь В.Молотов виголосив довгу промову, лейтмотивом котрої було твердження про те, що «розвиток у Радянському Союзі йде в бік розширення прав союзних республік», і знову згадував про Україну й Білорусію. Показовим став ще один аргумент наркома закордонних справ СРСР. Він, зокрема, зауважив, що британські домініони наближалися до незалежності «поступово й терпляче», і «це було прикладом для Росії»¹². Й.Сталін, своєю чергою, поцікавився думкою союзників щодо можливості України та Білорусії підписати Декларацію Об'єднаних Націй до 1 березня, що автоматично надавало б їм право взяти участь у конференції країн-засновників ООН, і чи не заважатиме їм у цьому те, що вони не підпишуть декларацію до зазначеного терміну. Союзники заявили, що підписувати декларацію поки що не треба та запевнили Й.Сталіна у цілковитій підтримці запрошення цих радянських республік на конференцію у Сан-Франциско.

Подібні заяви радянського керівництва переслідували, мабуть, мету поцікавити на Заході ілюзії про те, що вступ, приміром, України до ООН є першим кроком до її незалежності. Можливо, цей прийом до певної міри спрацьовував, адже певний романтизм щодо справедливого облаштування світу після розгрому нацизму, зокрема повоєнного реформування й демократизації СРСР,

¹⁰ Советский Союз на международных конференциях... – Т.IV. – С.121.

¹¹ Там же. – С.122.

¹² Там же. – С.123.

тоді був доволі поширений. Принаймні Ф.Д.Рузвельт теж змінив свою позицію й у письмовому зверненні до Й.Сталіна від 10 лютого 1945 р. дав обіцянку підтримати радянську пропозицію про запрошення України й Білорусії на установчу конференцію Об'єднаних Націй як первинних членів – взамін на підтримку з боку союзників американської пропозиції щодо надання Сполученим Штатам в організації трьох голосів, якщо таке питання буде порушене¹³. Щоправда, пізніше Ф.Д.Рузвельт відмовився від цієї ідеї, оскільки вона порушувала б американську конституцію й не мала, до того ж, для США принципового значення.

Отже для Ф.Д.Рузвельта питання про членство України (як і Білорусії) в ООН не було принципово важливим: його цікавило насамперед те, щоб у майбутній організації СРСР не мав перед США жодної переваги. Він, зокрема, добре розумів, що фактична влада в організації належатиме Раді Безпеки й тому наявність у СРСР двох додаткових голосів у Генасамблеї не вважав небезпечним для своєї країни. До того ж американський президент зі зрозумінням сприйняв прохання Й.Сталіна, що голос для України необхідний для збереження «радянської єдності», монолітності багатонаціональної держави. Та й радянський «вождь» навіть не намагався приховувати, що голос України (як і Білорусії) в ООН буде лише голосом Москви. У листі до Ф.Д.Рузвельта від 11 лютого 1945 р. він ужив вираз, який красномовно ілюстрував «суверенність» цих союзних республік в Об'єднаних Націях: «Я цілком згоден із Вами, що оскільки число голосів Радянського Союзу збільшується до трьох у зв'язку зі включенням до списку членів Асамблеї радянської України й радянської Білорусії, варто також збільшити число голосів для США»¹⁴.

Для Й.Сталіна позитивне вирішення питання про членство України в ООН було вкрай важливим з огляду на той негативний резонанс, який виник у світі у зв'язку з геноцидом, розв'язаним ним у Західній Україні. Варварські акції проти мирного населення та безуспішна боротьба проти УПА свідчили про те, що поки США лаштувалися стати «всесвітнім поліцейським», Й.Сталін уже став «всеукраїнським поліцаєм». Тому йому конче потрібно було створити видимість особливої турботи про Україну, чий внесок у спільну боротьбу антигітлерівської коаліції проти нацизму був добре відомий на Заході. Залучення України до ООН убачалося Й.Сталіну своєрідною індульгенцією перед її народом за минулі та майбутні злочини проти нього¹⁵.

Останній раз питання про членство радянських республік в ООН було порушене в Ялті на восьмому пленарному засіданні 11 лютого 1945 р. При обговоренні проекту комюніке конференції радянська делегація запропонувала додати до розділу IV («Конференція Об'єднаних Націй») новий абзац такого змісту: «Було також рекомендовано конференції запросити як членів-засновників міжнародної організації безпеки Україну та Білорусію»¹⁶.

¹³ Див.: Переписка Председателя Совета Министров СССР с Президентами США и Премьер-министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. – Т.2. – Москва, 1976. – С.202–203.

¹⁴ Там же. – С.205.

¹⁵ XX століття: Історія, економіка, політика, ідеологія. – Кн.3: Україна у Другій світовій війні. – К., 1997. – С.381.

¹⁶ Советский Союз на международных конференциях... – Т.IV. – С.205.

Але Ф.Д.Рузвельт заперечив проти такого запису, заявивши, що оприлюднення цього рішення створило б для нього політичні труднощі вдома, зокрема викликавши протест американського суспільства, і запропонував не виносити спеціальної письмової ухвали, а обмежитися усною домовленістю. Проти опублікування в офіційному комюніке рішення щодо України та Білорусії виступив також В.Черчилль, посилаючись на можливі протести британських домініонів, які, мовляв, слід підготувати до такого рішення союзників.

Утім і в цьому питанні компроміс між Й.Сталіним, з одного боку, та Ф.Д.Рузвельтом і В.Черчиллем – з іншого, було зрештою знайдено: у підсумковому таємному протоколі засідання глав урядів СРСР, США та Великобританії від 11 лютого 1945 р., підписаному керівниками зовнішньополітичних відомств цих країн В.Молотовим, Е.Стеттініусом та А.Іденом, у розділі 1 («Всесвітня організація») окремим пунктом було зазначено, що під час роботи установчої конференції Об'єднаних Націй «делегати Об'єднаного Королівства і Сполучених Штатів Америки підтримають пропозицію про допущення до первинного членства двох радянських соціалістичних республік, а саме Україну й Білорусію»¹⁷.

Таким чином, за менш ніж півроку СРСР, США та Великобританії вдалося знайти вихід із глухого кута в питанні про первинне членство радянських республік (нехай лише двох) у міжнародній організації з безпеки. В основу досягнення домовленості лягли ряд факторів. Це, перш за все, цілеспрямована дипломатична та пропагандистська робота, політичний тиск і вміння йти на певні компроміси радянського керівництва, яке спиралося у власних діях на успіхи Червоної армії у війні, підтримку своєї пропозиції Великобританією, зацікавленою представництвом у майбутній організації членів Британської Співдружності та велика зацікавленість США щодо якнайшвидшого вступу СРСР у війну проти Японії на Далекому Сході, про що теж було досягнуто домовленості в Ялті.

Водночас не варто скидати з рахунку й той факт, що Ф.Д.Рузвельт і В.Черчилль розглядали пропозицію Й.Сталіна щодо включення України та Білорусії до числа країн-засновників ООН з урахуванням широкого розуміння міжнародної політики. Вони вважали своїм моральним обов'язком допустити у світову організацію дві радянських республіки, які першими прийняли на себе удар гітлерівської Німеччини та зробили значний внесок у загальну справу антигітлерівської коаліції.

Щодо України, то таке ставлення до неї було цілком справедливим і виправданим. Хоча, як відомо, вихід республіки на міжнародну арену відбувся вольовим порядком, переслідуючи насамперед утилітарні цілі сталінського керівництва – посилити вплив СРСР у міжнародних справах, цей процес усе ж спирався, як уже згадувалося, на історичні традиції українського народу, а також, за слушним зауваженням М.Ковалю, на об'єктивно зумовлену базу, що сформувалася у кризовий та переломний військовий період¹⁸.

¹⁷ Советский Союз на международных конференциях... – Т.IV. – С.274.

¹⁸ Див.: Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). – С.316–318.

Насамперед слід підкреслити, що на перебіг воєнних подій особливо впливав український геостратегічний фактор. Нагадаємо, що українці були втягнутими в горнило війни ще на початку 1939 р. 15 березня того року Сейм Карпатської України у м. Хуст проголосив державну незалежність на цій невеликій, найбільш західній частині українських земель, після чого війська Угорщини – союзниці Німеччини – за згодою А.Гітлера перейшли кордон новоутвореної української держави. Закарпатські українці, на допомогу яким поспішили патріоти й бійці ОУН із Галичини, створили військоове формування «Карпатську Січ» та вступили в нерівний бій з агресором. Чимало дослідників вважають цей короткочасний збройний опір, що тривав усього декілька днів і забрав життя не однієї сотні українських патріотів, узагалі першою спробою збройного опору фашистському агресорові в Європі. А у вересні 1939 р., під час нападу Німеччини на Польщу, тисячі українців, що перебували у складі польських збройних сил, брали участь у кровопролитних боях із загарбниками. Також чимало українців, яким удалося втекти з нацистських концтаборів, приєдналися до рухів опору у Франції, Італії, Чехословаччині та інших європейських країнах.

Щодо УРСР, то впродовж 40 місяців – від початку німецько-радянської війни й до завершення визволення республіки, вона була чи не найважливішим театром воєнних дій в Європі. Тут, за даними фахівців, відбувалися найбільші, вирішальні за своїми наслідками операції: 29 з усіх 76 стратегічних і фронтових оборонних та наступальних операцій Другої світової війни. Український напрям і його продовження – південноросійський – постійно були центральними на радянсько-німецькому фронті й узагалі на європейському театрі воєнних дій. Тут було зосереджено від 57% до понад 76% загальної кількості німецьких дивізій, причому розгромлено 606 із них, тоді як на інших фронтах – 176 дивізій ворога. Дії регулярних радянських військ на українському театрі (за останніми даними, кількість українців, які брали участь у війні у складі збройних сил СРСР, становила близько 6 млн осіб) поєднувалися зі збройною підпільно-партизанською боротьбою як радянського (від 70 до 200 тис. учасників), так і національно-визвольного (від 100 до понад 300 тис. бійців ОУН та УПА у Західній Україні) характеру.

Успіхи на фронті забезпечувалися військово-промисловою базою, яка внаслідок евакуації у глибокий тил СРСР збагатилася цінним устаткуванням понад 550 українських підприємств та працею близько 2 млн робітників і спеціалістів (із сім'ями), вивезених з України. У зв'язку з цим важливо наголосити, що хоч УРСР і перебувала у складі унітарної держави, а її економіка була складовою загальносоюзної, слава про неї як про високорозвинену у промисловому й аграрному відношеннях республіку сягала далеко за її межі. Не випадково на Україну, її економічний потенціал і людські ресурси особливо розраховували обидві воюючі сторони. Ані Й.Сталін, ані А.Гітлер не мислили без України остаточного успіху у війні. Це, зокрема, і зумовило вкрай безкомпромісний, запеклий характер бойових дій на території республіки, унаслідок чого вона особливо постраждала, втративши кожного п'ятого свого мешканця і значну частину економічного потенціалу. Однак навіть за цих умов Україна

завдяки своїй розвинутій інфраструктурі залишалася помітною величиною європейського масштабу.

До всього наведеного вище слід додати ще один фактор, який ставив Україну врівень з іншими європейськими країнами – древня, багата й самобутня українська культура як складова світової цивілізації. У роки війни, зокрема, стали широко відомими твори О.Довженка, В.Сосюри, О.Теліги, О.Ольжича, В.Касіяна, Л.Ревуцького на інших українських діячів культури, що сприймалися у країнах антигітлерівської коаліції як прояв масового антифашизму, величі й непоборності духу українського народу. Саме в роки війни здобули всесвітнє визнання результати роботи багатьох українських учених, відкриттям для зарубіжного наукового світу стали імена М.Боголюбова, О.Богомольца, Є.Патона, В.Філатова та багатьох інших, які своїм доробком збагатили не тільки вітчизняну, а й світову науку. Відомий британський учений Дж.Рассел, наприклад, на початку 1944 р. писав, що «висока репутація Академії наук України ще більше підвищилася її великими зусиллями допомоги для розгрому нашого спільного ворога»¹⁹.

Повага й симпатії до України та її народу з боку світової громадськості посилювалися, набувши характеру масового співчуття, коли після вигнання нацистських загарбників стало відомо про величезні масштаби руйнувань і збитків. Україну по праву зараховували до тих країн і народів, які найбільше постраждали від Другої світової війни. Про жахливі наслідки воєнних років свідчать такі дані: від 8 до 10 млн загиблих, понад 2 млн примусово вивезених на рабську працю до Німеччини, 30 тис. зруйнованих сіл і 870 міст, понад 45% знищеної економіки республіки. Це, а також нагородження за мужність у боротьбі з ворогом орденами й медалями 2,5 млн мешканців України, присвоєння понад 2 тис. із них звання Героя Радянського Союзу, у тому числі 33 – двічі, а льотчиків І.Кожедубу, котрий збив 64 німецьких літаки – тричі, справедливо розцінювалося в усьому світі як свідчення безкомпромісного ставлення українського народу до нацизму, вагомий внесок у загальну перемогу.

Таким чином, насамперед через сукупність вагомих об'єктивних факторів – воєнно-стратегічного, геополітичного, економічного, демографічного, історико-культурного, морально-етичного, Україна у ході війни стала настільки помітним чинником антигітлерівської коаліції, що завдяки цьому отримала цілком законне право перебувати серед країн-фундаторів майбутнього міжнародного органу безпеки – Організації Об'єднаних Націй.

Звичайно, порушуючи в Ялті на цих законних фактичних та юридичних підставах питання про членство Української РСР в ООН, сталінське керівництво, як уже наголошувалося, мало на увазі аж ніяк не інтереси власне України, а переслідувало мету посилити міжнародний вплив Москви після війни загалом. Це ж саме стосується й питання західних кордонів СРСР, власне УРСР. Проте з позицій сьогодення слід визнати, що ці дві складових так званого «українського питання» – української державності – були принципово й реально розв'язані у складі СРСР, і саме в період Другої світової війни.

¹⁹ Історія Української РСР. – Т.7. – К., 1977. – С.490.

Зокрема історичні рішення та домовленості Ялтинської конференції лідерів трьох великих держав у лютому 1945 р. стосовно України, а саме – щодо західних кордонів СРСР (що стало фактом легітимності входження до складу республіки західноукраїнських земель) і щодо оформлення України як члена-засновника майбутньої міжнародної організації, – одні з небагатьох, які реалізувалися й пішли на користь українському народові та світовій співдружності. А щодо іншого, то з цього приводу нагадаємо невтішний висновок, який зробив у приватній бесіді незадовго до своєї смерті президент США Ф.Д.Рузвельт: «Ми не можемо вести справи зі Сталіним. Він порушив усі до одної обіцянки, котрі дав в Ялті», маючи на увазі насамперед політику «радянізації» Східної Європи, що розцінювалося Заходом як порушення Москвою Декларації про визволену Європу²⁰. Такого ж висновку незабаром дійшов і новий господар Білого дому – Г.Трумен.

Сьогодні безперечним залишається той факт, що рішення Ялтинської конференції, заклавши підвалини повоєнного світоустрою, а точніше – біполярного світу, були водночас кульмінаційним моментом у поступовому надбанні Україною історично вистражданої державності, основних рис суб'єкта міжнародного права. Вихід УРСР на міжнародну арену наприкінці Другої світової війни став закономірним наслідком тривалого й суперечливого процесу оформлення української державності, наповнення її реальним змістом. Нарешті, символічним і водночас цілком природним було те, що поява нового суб'єкта міжнародного права – України – набула характеру визнання її великого внеску в розгром блоку агресивних держав на чолі з нацистською Німеччиною.

Україна – співзасновниця Організації Об'єднаних Націй

В історичній літературі, зокрема в ряді публікацій вітчизняних дослідників, стверджується, що питання про первісне членство України й Білорусії в ООН було вирішене на Кримській конференції глав держав антигітлерівської коаліції. Із цим навряд чи можна погодитись. Адже в Ялті було досягнуто принципової домовленості лише про гарантії США та Великобританії в питанні підтримки пропозиції СРСР щодо запрошення цих республік на установчу конференцію Об'єднаних Націй у Сан-Франциско. Боротьбу за визнання УРСР та БРСР повноправними членами-засновниками ООН ще не було завершено, адже залишалося відкритим питання про їх участь у Сан-Франциському форумі.

Не випадково в період від Ялти до Сан-Франциско питання про статус України й Білорусії як членів-засновників міжнародної організації з безпеки було предметом переговорів і дискусій по дипломатичних каналах у зв'язку з різною інтерпретацією рішень Кримської конференції радянською та американсько-британською дипломатією. Так, коли 5 березня 1945 р. уряд США від свого та від імені урядів Великобританії, СРСР і Китаю (запрошуючі держави) надіслав 42 країнам світу (тим, що підписали Декларацію Об'єднаних Націй

²⁰ Див.: Холодная война: 1945–1963 гг. ... – С.76.

за станом на 8 лютого 1945 р., а також «союзним націям», які оголосили війну Німеччині до 1 березня 1945 р., а це 19 латиноамериканських країн, 5 домініонів Великобританії, 10 європейських, 3 африканські та 5 азіатських держав) запрошення взяти участь в установчій конференції ООН у Сан-Франциско, то серед цих країн були відсутні дві, що стали предметом тривалих дискусій в Ялті, але щодо яких вдалося досягти позитивних домовленостей, а саме – Україна та Білорусія.

Радянське керівництво розцінило цей факт як спробу ревізії рішень Ялтинської конференції, тим більше, воно вважало, що оскільки УРСР та БРСР перебували у стані війни з Німеччиною, то вони автоматично повинні бути запрошеними до Сан-Франциско. Так, у ноті на ім'я державного секретаря США Е.Стеттініуса від 25 березня 1945 р. посол СРСР у Сполучених Штатах А.Громико рішуче доводив необхідність виконання схвалених рішень, а саме: УРСР і БРСР мають стати поряд з іншими країнами «ініціаторами міжнародної організації»²¹, тобто членами-фундаторами ООН. Обурення й наполегливість Москви у цьому питанні можна зрозуміти, адже відсутність України та Білорусії на установчій конференції у Сан-Франциско позбавила б їх права підписати Статут ООН, а це фактично робило статус країн-засновників неповноцінним. Тому радянська дипломатія зробила несподіваний хід: уряди УРСР та БРСР за вказівкою з Москви оприлюднили заяви про те, що вони направлять у Сан-Франциско свої делегації навіть не отримавши офіційного запрошення²².

Це викликало велику занепокоєність в уряді США, розпалило атмосферу навколо підготовки конференції, загостривши розбіжності між СРСР та західними союзниками. Наприклад, у розмові А.Громико з помічником держсекретаря США Д.Данном останній повідомив, що допущення двох радянських республік може бути здійснено не у формі їх запрошення на конференцію, а наступного приєднання до Статуту вже після форуму. Посол СРСР у США, своєю чергою, висловив незадоволення подібною інтерпретацією цього питання й наполягав на тому, що вступ України та Білорусії до міжнародної організації можливий лише за умови їх участі в роботі конференції. А нарком закордонних справ СРСР В.Молотов навіть заявив, що якщо делегації радянських республік не будуть запрошені на до Сан-Франциско, він також не приїде.

Перспективи реалізації ялтинських домовленостей ще більше ускладнилися після того, як Ф.Д.Рузвельт 25 березня 1945 р. у виступі перед американською делегацією, котра готувалася до участі в конференції у Сан-Франциско, конфіденційно повідомив, що США, як і Великобританія, підтримує надання СРСР трьох місць у міжнародній організації в обмін на додаткові голоси для Сполучених Штатів. Ця інформація потрапила у пресу й викликала шквал критики на адресу американської адміністрації. Вибухнув політичний скандал. Супротивники Ф.Д.Рузвельта з оточення республіканців відкидали у

²¹ Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. – Т. V: Конференция Объединённых Наций в Сан-Франциско (25 апреля – 26 июня 1945 г.): Сб. док. – Москва, 1980. – С. 77–78.

²² *Забигайло К.С.* К истории участия Украинской ССР в выработке Устава ООН // Советский ежегодник международного права: 1964–1965. – Москва, 1966. – С. 127.

принципі ідею додаткових голосів, уважаючи, що це суперечить природі міжнародної організації та принципу суверенної рівності держав. Політики й публіцисти вказували, зокрема, на те, що Україна та Білорусія не є суверенними державами. Навіть соратники Ф.Д.Рузвельта вважали помилкою його вимогу щодо двох додаткових голосів для США²³.

Американська адміністрація змушена була вдатися до публічних пояснень. Торкаючись цього питання, державний секретар США інформував громадськість про бажання СРСР прилучити Україну та Білорусію до майбутньої міжнародної організації таким чином: «З уваги на важливість, яку прикладав радянський уряд, американська делегація в Ялті – сповнена пошани до героїчної ролі, що її відіграли народи цих республік своїм зятятим опором проти спільного ворога, та мужністю, з якою вони переносили великі страждання під час війни, – погодилася, що уряд США підтримає цю радянську пропозицію у Сан-Франциско, якщо її буде там висунуто. Але в Ялті не укладено жодної угоди щодо питання участі цих республік у конференції у Сан-Франциско»²⁴. Ф.Д.Рузвельт за тиждень до своєї смерті (12 квітня 1945 р.) на останній пресконференції 5 квітня змушений був детально зупинитися на проблемі додаткових голосів для України та Білорусії. Він, зокрема, заявив, що остаточне рішення з цього питання ухвалюватиметься на установчій конференції ООН. А щодо додаткових голосів для США, то американський президент повідомив, що його уряд відмовляється від цього прохання, позаяк вони нічого не вирішують²⁵.

Отже адміністрація Сполучених Штатів доволі вільно інтерпретувала ялтинські домовленості щодо запрошення УРСР та БРСР, через що в дипломатичних колах та в американському суспільстві широкого розповсюдження набувала думка про приєднання України й Білорусії до міжнародної організації після установчої конференції. Щоправда, у відповідності до основної лінії поведінки щодо цього питання, США трактували домовленості в Ялті згідно з буквою закону. З юридичного погляду Вашингтон дійсно не давав офіційних зобов'язань запрошувати радянські республіки на конференцію.

Узагалі у світі інформацію про таємні домовленості союзників в Ялті було сприйнято з доволі великим незадоволенням. Офіційний Париж, наприклад, уважав власну непоінформованість образливою. А невеликі країни взагалі розцінювали це, як порушення суверенної рівності держав. Лише у Великобританії реакція була більш стриманою, що можна пояснити прагненнями отримати місця в ООН для власних домініонів. На конференції країн Британської Співдружності було вирішено підтримати прохання СРСР щодо членства України та Білорусії в ООН.

Цікаво зазначити, що в Радянському Союзі, у тому числі й в УРСР, про досягнуту в Ялті домовленість керівників держав антигітлерівської коаліції щодо міжнародної організації громадськість довідалася майже через два місяці після

²³ Див.: Шервуд Р. Рузвельт и Гопкинс: Глазами очевидца. – Т.2. – Москва, 1976. – С.597.

²⁴ Цит. за: Нариси з історії дипломатії України. – К., 2001. – С.538.

²⁵ The Public Papers and Addresses of Franklin Delano Roosevelt. – Vol.XIII: 1944–1945. – New York, 1950. – P.610–611.

конференції. Так, лише в повідомленні ТАРС від 2 квітня 1945 р. «Про участь Української РСР та Білоруської РСР у міжнародній організації з підтримки миру й безпеки» вперше офіційно зазначалося, що «на Кримській конференції було досягнуто угоди про те, що на наступній конференції у Сан-Франциско делегації Великобританії та Сполучених Штатів Америки підтримають пропозицію про запрошення Української РСР і Білоруської РСР брати участь у зазначеній міжнародній організації як первісних членів-засновників»²⁶.

Таким чином, Україна та Білорусія, котрі, за сталінською термінологією, кваліфікувалися як «дві основних республіки-сестри СРСР», стали об'єктом дипломатичної гри великих держав. Москва провадила свою гру за спиною республік, мотивуючи це саме турботою про них – про домовленості в Ялті між союзниками з приводу створення ООН у Радянському Союзі до відповідного повідомлення ТАРС було відомо лише дуже вузькому колу вищого керівництва.

Остаточного питання про членство України та Білорусії в міжнародній організації було вирішено на установчій конференції Об'єднаних Націй у Сан-Франциско (25 квітня – 26 червня 1945 р.). За день до відкриття форуму нарком закордонних справ СРСР В.Молотов (він очолював радянську делегацію до 10 травня, після його від'їзду керівником союзного представництва став А.Громико) в ультимативній формі ще раз виклав радянську вимогу про автоматичне визнання УРСР та БРСР членами ООН. І вже на другий день роботи конференції – 26 квітня, на першому засіданні глав делегацій за наполяганням радянської сторони до порядку денного було внесено пункт щодо запрошення УРСР та БРСР приєднатися до кола первинних членів міжнародної організації. Того ж дня всі делегації отримали відповідні довідкові матеріали, у тому числі заяви й меморандуми урядів обох республік, відомості про їх історичний розвиток, здобутки за роки «соціалістичного будівництва», збитки, завдані війною народному господарству й населенню²⁷.

На наступному пленарному засіданні глав делегацій, 27 квітня, В.Молотов від імені урядів УРСР та БРСР виступив із заявою. Так, уряд Української РСР у своєму зверненні до конференції від 26 квітня 1945 р., підписаному головою Ради народних комісарів республіки М.Хрущовим і наркомом закордонних справ Д.Мануїльським, зазначивши про відновлення права УРСР на встановлення безпосередніх відносин з іноземними державами, укладення угод із ними, незалежне представництво на міжнародних конференціях та в органах, створених ними, про внесок України у справу розгрому спільного ворога Об'єднаних Націй і жертви, яких зазнав український народ у цій війні, повідомляв, що «керований бажанням сприяти встановленню гарантій миру і безпеки після війни як для власного народу, так і для інших народів, вирішив звернутися до конференції Об'єднаних Націй з заявою, повідомляючи про своє бажання приєднатися до загальної Організації Безпеки, як одна з держав-засновників, а також взяти участь в конференції Об'єднаних Націй у Сан-Франциско»²⁸.

²⁶ Радянська Україна. – 1945. – 3 квітня.

²⁷ Советский Союз на международных конференциях... – Т. V. – С. 324.

²⁸ Українська РСР на міжнародній арені: Збірник документів і матеріалів: 1944–1961 pp. – К., 1963. – С. 78.

Пропозицію В.Молотова про запрошення УРСР і БРСР на конференцію і включення їх до складу членів-засновників ООН підтримали, згідно з попередньою домовленістю, держсекретар США Е.Стеттініус, міністри закордонних справ Великобританії (А.Іден), Китаю (Сунь Цзивень), а також глави делегацій Іраку, Франції, Бразилії, Чехословаччини й Австралії. Керівний комітет форуму одногосно ухвалив постанову про те, щоб включити дві радянських республіки до числа первісних членів міжнародної організації²⁹. Рішення про запрошення України та Білорусії до участі в конференції, поставлене на голосування 30 квітня 1945 р., одностайно підтримали делегати всіх 47 країн-учасниць із рекомендацією Керівному комітетові «дозволити представникам цих республік негайно зайняти свої місця на конференції, як вони просили про це через представника Радянського Союзу»³⁰. За це рішення, зокрема, голосували країни Латинської Америки в обмін на зобов'язання СРСР підтримати запрошення на конференцію Аргентини, чий уряд тільки 27 березня 1945 р. оголосив війну Німеччині.

30 квітня 1945 р. генеральний секретар конференції А.Гісс надіслав наркомові закордонних справ республіки телеграму з пропозицією українській делегації прибути на форум. Але вже напередодні Президія Верховної Ради УРСР уповноважила осіб, котрі мали представляти радянську Україну на важливому міжнародному форумі. Це були Д.Мануїльський (заступник голови Ради народних комісарів і народний комісар закордонних справ УРСР, глава делегації), І.Сенін (заступник голови Раднаркому УРСР), О.Палладін (академік, віце-президент АН УРСР, директор академічного Інституту біохімії), В.Бондарчук (професор, ректор Київського державного університету ім. Т.Шевченка), П.Погребняк (професор, учений секретар Президії АН УРСР), М.Петровський (професор, директор Інституту історії України АН УРСР). Роботу забезпечували секретар делегації О.Война та помічник глави П.Удовиченко. Усього до складу представництва входило 12 осіб, у тому числі за ініціативи Д.Мануїльського, якого самого в 1945 р. обрали академіком АН УРСР, – чимало відомих учених республіки. Один із молодих тоді дипломатів – О.Война – пізніше згадував, що запрошення до Києва надійшло 1 травня 1945 р., коли члени уряду, у тому числі Д.Мануїльський, стояли на трибуні й вітали першотравневу демонстрацію. Делегація збиралася поспіхом, після чого вирушила літаком у далеку дорогу через Сибір, Чукотку, Аляску, Ванкувер до Каліфорнії. 6 травня представників радянської України вітали у Сан-Франциско³¹.

У цей час 282 делегати конференції та близько 1500 радників працювали над основоположними документами майбутньої організації – статутом, регламентом тощо. Зокрема запрошені країни представили майже 1200 поправок і зауважень до проекту Статуту ООН, надруковані окремим томом обсягом понад 400 сторінок³². Вони розглядалися на 9 пленарних і близько 400 засіданнях

²⁹ Советский Союз на международных конференциях... – Т.V. – С.325–327.

³⁰ Там же. – С.336.

³¹ Див.: Нариси з історії дипломатії України. – С.539.

³² Крылов С.Б. История создания Организации Объединённых Наций: Разработка текста Устава Организации Объединённых Наций (1944–1945). – Москва, 1960. – С.76–81.

різних комісій та комітетів, що відбулися впродовж двомісячної роботи конференції у Сан-Франциско. Делегація УРСР відразу ж включилася в роботу.

У відповідності з розподілом посаду комісіях і підкомітетах Д.Мануїльського було рекомендовано головою комітету №1 комісії №1 з вироблення проекту преамбули статуту створюваної організації, тобто найважливішого розділу, що визначав цілі та принципи ООН. Крім того, він входив до Керівного комітету та брав участь у роботі комітету №1 комісії №3, котрий обговорював структуру і процедуру Ради Безпеки – головного органу майбутньої міжнародної організації.

Активно працювали в комісіях і комітетах конференції й інші члени української радянської делегації. О.Палладін, наприклад, брав участь у роботі комітетів №1 і №2 комісії №1, які займалися питаннями складу та членства держав в організації, відстоюючи необхідність обов'язкового дотримання принципу єдності великих держав та одностайного вирішення ними найважливіших питань. М.Петровський працював у комітетах №2 і №3, а В.Бондарчук – №1 та №4 комісії №2, в якій розроблялися питання діяльності Генеральної Асамблеї, зокрема її повноважень, економічного та соціального співробітництва, системи опіки. І.Сенін брав участь у роботі комітетів комісії №3, котра займалася структурою, процедурою й повноваженнями Ради Безпеки, а П.Погребняк був членом комітетів комісії №4, яка працювала над положеннями про міжнародний суд і правовими питаннями.

Отже делегація УРСР упродовж майже двох місяців брала участь у роботі конференції, зробивши значний внесок у вироблення основоположних документів Організації Об'єднаних Націй, зокрема її статуту. Так, 14 травня 1945 р. членами українського радянського представництва було внесено поправку до параграфу А розділу 1 глави IX Статуту ООН про те, що «організація повинна сприяти розв'язанню міжнародних економічних, соціальних, культурних та інших гуманітарних проблем і заохочувати поважання людських прав, права на працю й основних свобод для всіх без різниці рас, мови, релігії та статі»³³, – положення, яке не ввійшло до проекту цього параграфу, розробленого в Думбартон-Оксі. Разом із Кубою УРСР виступила з важливою поправкою до розділу IV статті 3 щодо невстановлення жодних обмежень прав чоловіків і жінок бути обраними для участі в роботі головних і допоміжних органів ООН³⁴. Було внесено ряд інших поправок до статуту, більшість з яких розвивали його демократичні принципи. Це стосується питань членства в Організації Об'єднаних Націй, сприяння розв'язанню міжнародних економічних, соціальних, культурних проблем, засудження агресивної війни як засобу політики й т. ін. Делегація УРСР, як правило, підтримувала обструктивну позицію СРСР щодо низки важливих зауважень і поправок лише через те, що їх вносили представники «ворожого табору». Представники радянської України, передусім Д.Мануїльський, були одними з найактивніших у гострих дискусіях щодо ролі й підлеглості Ради Безпеки та принципу одноголосності в ній (право

³³ Українська РСР на міжнародній арені... – С.359.

³⁴ Там само.

вето великих держав³⁵), закріпленого у статті 27 Статуту ООН на безумовних засадах. Так, не було прийнято пропозицію США позбавляти права вето постійного члена Ради Безпеки навіть тоді, коли він безпосередньо залучений до певного конфліктного питання, що розглядається в Радбезі. Водночас делегація УРСР підтримала американську пропозицію щодо назви організації – Об'єднаних Націй, яку дав їй президент США Ф.Д.Рузвельт (за порадою своєї дружини – Елеонори)³⁶.

Своєю активною роботою (виконуючи вказівки кремлівського керівництва) українська радянська делегація привернула до себе увагу. Особливу повагу здобув її очільник – Д.Мануїльський, котрий зумів організувати ефективну роботу очолюваного ним комітету. Випускник юридичного факультету Сорбонського університету, професійний дипломат із 1918 р. він справив велике враження на учасників конференції своєю ерудицією, комунікабельністю, знанням іноземних мов. Активно контактував із зарубіжними журналістами, наслідком чого стала поява кількох позитивних матеріалів про нього в американській пресі. За словами співробітника посольства СРСР у Великобританії А.Роцина, «делегацію Української РСР очолював динамічний, активний і невтомний у роботі нарком закордонних справ Д.Мануїльський. Уже немолодий, із сивою чуприною, він заражав невичерпним оптимізмом, тримався вільно, з гідністю. Добре знання французької мови давало йому можливість брати активну участь у полеміці з обговорюваних питань»³⁷. Упродовж роботи форуму Д.Мануїльський узяв участь у кількох прес-конференціях. Так, у заяві від 22 травня 1945 р. глава делегації УРСР ґрунтовно висвітлив основні напрями зовнішньої політики республіки та, зупинившись на людських і матеріальних збитках українського народу від війни, заявив: «І саме тому, що ми зазнали таких величезних жертв і зробили неабиякий внесок у справу розгрому ворога, ми зацікавлені в успіху конференції у Сан-Франциско, яка ставить собі за мету створити основні гарантії миру і безпеки для Об'єднаних Націй»³⁸.

Слід зазначити, що українська радянська делегація, окрім участі в роботі конференції, провела ряд заходів, спрямованих на розвиток культурних і наукових зв'язків республіки з іншими країнами. Її члени мали зустрічі у Стенфордському й Каліфорнійському університетах, Америко-російському інституті, інших організаціях та установах США, знайомилися з досвідом їхньої роботи та водночас інформували представників громадськості зі станом науки й культури в УРСР, участю республіки у війні, проблемами післявоєнної відбудови.

³⁵ Право вето постійних членів Ради Безпеки, як свідчить 70-річна історія ООН, стало одним із найменш демократичних у міжнародних відносинах повоєнного періоду. В умовах багатьох конфліктів часів «холодної війни» за його допомогою блокувалося ухвалення рішень з їх розв'язання або локалізації. Загалом упродовж 1946–2012 рр. постійні члени Радбезу ООН 229 разів використовували право вето (СРСР – 90, Російська Федерація – 8, США – 79, Великобританія – 29, Франція – 16, Китай – 7 разів).

³⁶ Див.: Текст повноважень делегації УРСР на конференції у Сан-Франциско по розробці та підписанню Статуту ООН // В інтересах миру і дружби між народами: Міжнародно-правова діяльність Української РСР 1945–1972: Документи і коментарі. – К., 1972. – С.38–39.

³⁷ Роцин А. Так починалась діяльність ООН // Международная жизнь. – 1986. – №9. – С.127.

³⁸ Українська РСР на міжнародній арені... – С.94.

Після завершення конференції делегація УРСР відвідала Канаду, де теж мала зустрічі з громадськістю, у тому числі представниками української діаспори у цій країні. Так, один з активних діячів Товариства об'єднаних українських канадців – П.Кравчук із приводу ораторської майстерності Д.Мануїльського згадував: «Вистачало бути кілька днів на сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, щоб побачити таку картину: коли виступав з промовою керівник делегації Української РСР Дмитро Мануїльський, то зал засідання був заповнений делегатами, а пресова галерея – кореспондентами. Всі вони прислухалися до його мови»³⁹.

25 червня 1945 р. Статут Організації Об'єднаних Націй було одноголосно ухвалено конференцією, а наступного дня – підписано главами делегацій усіх 50 держав-учасниць цього міжнародного форуму (пізніше, 15 жовтня 1945 р., його підписала Польща, котра стала 51-ю державою-засновницею ООН). 22 серпня 1945 р. Статут ООН ратифікувала Президія Верховної Ради УРСР, а 24 жовтня ратифікаційну грамоту Української РСР, як і ратифікаційні грамоти СРСР та БРСР, було передано на зберігання в ООН. Того ж дня, після ратифікації Статуту ООН більшістю держав-учасниць конференції у Сан-Франциско, він набув чинності.

Отже завдяки зусиллям радянської дипломатії й добрій волі Великобританії, США та інших союзних держав по антигітлерівській коаліції було успішно вирішено питання забезпечення права УРСР, так само, як і БРСР, стати членами-засновниками ООН, хоча вони самі, зокрема керівники республік, практично стояли осторонь тієї боротьби, яка точилась навколо цього питання на і в період між конференціями в Думбартон-Оксі та Сан-Франциско. Звичайно, цілком зрозумілим є той факт, що радянська Україна не з власної волі та не за власною ініціативою здобула зовнішньополітичні повноваження, стала однією з держав-фундаторів ООН: ані керівництво УРСР, ані органи влади республіки не порушували перед Й.Сталіним питання необхідності виходу на міжнародну арену. Це все сталося у відповідності до планів Кремля, котрий за допомогою «української карти» розігрував складну дипломатичну гру, де основною ставкою був вплив в ООН і в повоєнній Європі та світі. До того ж, відзначаючи, що «вихід УРСР на міжнародну арену відбувся за наполяганням і під особистим контролем Сталіна, а відтак це з самого початку несло в собі зерно лицемірства і обмежень», автори багатотомника, присвяченого політичній історії України ХХ ст., цілком слушно наголошують: «Москві не лише були потрібні голоси в ООН. Підтримуючи Україну на дипломатичній арені, московська центральна влада тим самим розраховувала на те, що це хоч якось пом'якшить враження від проблем, що вона мала в Західній Україні, яка перетворилась на ключовий центр повоєнного спротиву комуністичному режимові. Цей крок вочевидь мав політичний підтекст: він був покликаний продемонструвати міжнародній спільноті певне “толерантне” ставлення Москви до “самостійницьких” прагнень українців»⁴⁰.

³⁹ Кравчук П. Мої друзі і знайомі: Спогади, есе. – К., 1986. – С.52–53.

⁴⁰ Політична історія України: ХХ століття: У 6 т. – Т.6: Від тоталітаризму до демократії (1945–2002). – К., 2003. – С.14.

Навряд чи слід також перебільшувати внесок України в успішну роботу установчої конференції Об'єднаних Націй. Адже основні проекти документів було підготовлено й узгоджено великими державами на попередніх зустрічах. Не всі члени делегації мали фах міжнародників, бракувало знання іноземних мов. І найголовніше – посланці УРСР виступали фактично як «гілка» радянської делегації, одержуючи від неї вказівки й настанови, а частка української представленості вирішувалася керівництвом СРСР та США, що свідчило про переважно тотальну залежність делегації Української РСР від протистояння Москви й Вашингтона⁴¹.

Визнання УРСР членом-засновником ООН, як і наділення республіки зовнішньополітичними повноваженнями, викликало широкий міжнародний резонанс і неоднозначні оцінки. Більшість західних політиків та оглядачів погоджувалися в тому, що ані конституційні зміни 1944 р., ані рішення конференції у Сан-Франциско 1945 р. не внесли принципових змін у державно-політичний статус УРСР, яка не стала загально визнаним суб'єктом міжнародного права та не мала змоги проводити власну, незалежну від Москви, зовнішню політику.

У зв'язку з появою делегації УРСР на установчій конференції ООН на її адресу пролунало чимало критичних зауважень, переважно з кіл української діаспори у США та Канаді. Найбільше нарікань викликав персональний склад представництва як «слухняних виконавців волі Москви». Провід ОУН у травні 1945 р. ухвалив спеціальну декларацію, в якій зазначалося, що «ми як найрішучіше виступаємо проти того, щоб український народ був заступлений на міжнародній конференції делегацією, складеною зі сталінсько-більшовицьких агентів. Це є найбільшим насильством над принципами демократії і над самим українським народом». Більше того, націоналістичні українські організації навіть направили до Сан-Франциско «паралельну делегацію», безуспішно наполягаючи, щоб її прийняли як справжнього представника України. Під час неофіційних зустрічей із посланцями країн-учасниць конференції ця «діаспорна» делегація також домагалася включення України у число держав-засновників ООН. Загалом українські патріоти за межами Батьківщини прийняли як позитивний і такий, що відповідав національним інтересам українського народу, факт запрошення УРСР до кола фундаторів ООН, про що у згадуваній декларації ОУН було заявлено: «Україна є на міжнародному терені незалежно від того, які безпосередні причини діяли при запрошуванні її до Сан-Франциско»⁴². А сам Д. Мануїльський, оцінюючи діяльність посланців радянської України на установчій конференції ООН, підкреслив: «Наша українська делегація активно сприяла успіху створення організації безпеки [...] Ми маємо право пишатися тим, що перші кроки нашої української держави на міжнародній арені присвячені справі миру»⁴³.

Дійсно, участь УРСР у роботі установчої конференції ООН у Сан-Франциско започаткувала вихід її на міжнародну арену, стала вдалою

⁴¹ Нариси з історії дипломатії України. – С.539, 555.

⁴² Див.: Там само. – С.539–540.

⁴³ Цит. за: Суюрко Л.А. Д.З.Мануїльський: революціонер, дипломат, учёный. – К., 1983. – С.129.

спробою зайняти гідне місце у світовому співтоваристві, нехай і в декоративному міжнародно-правовому статусі, та мала незаперечне морально-політичне значення й далекосяжні наслідки. Підпис радянської України під Статутом Організації Об'єднаних Націй свідчив, що світове співтовариство формально визнавало її суверенною й незалежною державою. Республіка отримувала всі привілеї й імунітети ООН, права обиратися до її головних органів, можливість брати участь в обговоренні та вирішенні світових проблем, доводити свою позицію, а також інформацію про український народ, його історію, культуру до відома міжнародної організації та громадськості, виносити на світовий форум свої зауваження, пропозиції, набувати досвіду дипломатичної діяльності тощо. Майже півстоліття Організація Об'єднаних Націй була для України головним офіційним вікном у зовнішній світ і саме завдяки членству в ООН українська дипломатія час від часу нагадувала людству, що на карті світу є Україна, а її перебування в ООН (разом із СРСР і Білоруською РСР) могло сприйматись як натяк на українську окремішність, і головне – самі українці ніколи не втрачали надію змінити квазісуверенітет УРСР на справжній суверенітет незалежної Української держави.

The article covers the problems related to the history of the United Nations founding and the membership acquisition of Ukrainian SSR, the value of this event for whole Ukrainian nation. Author lightens the preconditions and the features of Ukraine's entrance into the international scene as a subject at the end of the World War II. In addition, the attention is paid to the diplomatic struggle about this question during and after the Yalta Conference between the leaders of three states of anti-Hitler coalition, and the activity of Ukrainian delegation at the UN founding conference at San Francisco in 1945.

Keywords: World War II, United Nations, Ukrainian SSR (Ukraine), international conferences, diplomatic struggle, Roosevelt, Churchill, Stalin, Korniiichuk, Manuil's'kyi.

